

ЛИТЕРАТУРА

1. Соловьев В.С. Красота в природе // Стихотворения. Эстетика. Литературная критика / В.С. Соловьев; сост., статья и комментарии Н.В. Котрелева. – М. : Книга, 1990. – С. 91–125.
2. Соловьев В.С. Стихотворения и переводы // Избранное / В.С. Соловьев. – СПб. : ТОО «Диамант», 1998. – С. 9–341.
3. Лосев А.Ф. Философско-поэтический символ у Вл. Соловьева // Владимир Соловьев: pro et contra. – СПб. : РХГИ, 2002. Ч.2. – С. 823 – 871.
4. Ханзен-Леве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика / А. Ханзен-Леве. – СПб. : Академический проект, 2003. – 816 с.
5. Соловьев В.С. Смысл любви // Избранные произведения / В.С. Соловьев; сост. А.Н. Елыгина, С.Н. Липового. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – С. 426–503.
6. Мочульский В.К. Гоголь. Соловьев. Достоевский / В.К. Мочульский. – М. : Республика, 1995. – 607 с.

УДК 821.161.1+821.161.2>-3.091

Гук І.В.

(Кам'янець-Подільський, Україна)

ІСТОРИЗМ У ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА ТА М. ГОГОЛЯ (на матеріалі повістей «Захар Беркут» і «Тарас Бульба»)

У статті досліджується проблема історизму у творах І. Франка та М. Гоголя. Особливу увагу звернено на поєднання історичної правди та художнього вимислу.

Ключові слова: історизм, повість, гіперболізація, козацтво, народний фольклор.

В статье исследуется проблема историзма в произведениях И. Франко и Н. Гоголя. Особое внимание обращено на сочетание исторической правды и художественного вымысла.

Ключевые слова: историзм, повесть, гиперболизация, казачество, народный фольклор.

The article deals with the problem of historicism in works by Franko and Gogol.

Key words: historicism, story, exaggeration, Cossacks, folklore.

У творчій спадщині І. Франка та М. Гоголя помітне місце посідає історична проза. Жоден із письменників не оминув увагою історичне минуле українського народу. Перетворення історичної правди в художню, як у І. Франка, так і в М. Гоголя, виражалося відповідно

до стилю самих письменників. Як наголошує М. Кудрявцев: “Проблема історизму в літературі – поняття суб’єктивне. І не пов’язане лише з реалізмом, оскільки кожний митець у властивому лише йому художньому світосприйнятті осмислює логічно-сміслові зв’язки епох і соціальну пам’ять суспільства, дух ближніх і далеких часів” [10: 3].

Характерним явищем для української літератури ХІХ століття був історизм. Проблема історизму набула особливого значення у зв’язку з появою першого історичного роману П. Куліша «Чорна Рада». Йому передували вірші та поеми Т. Шевченка, історичні трагедії М. Костомарова «Сава Чалий» і «Переяславська ніч».

Метою письменників, на відміну від істориків, не є чітке та правильне відтворення історичних подій. Вони прагнуть із допомогою історичних фактів відтворити загальний хід історії у поведінці та свідомості людей.

Мета пропонованої статті – проаналізувати своєрідність підходу І. Франка та М. Гоголя до зображення історичного минулого, зіставити художнє мислення письменників з історичними реаліями.

Окремі аспекти проблеми «Історизм у творчості І. Франка та М. Гоголя» висвітлені в наукових працях М. Кудрявцева [10], Н. Крутікової [9], І. Крип’якевича [8], А. Карпенка [6], Л. Коваленка [7].

Обидва письменники добре розумілися на історичних подіях у житті українського народу. Перу І. Франка належить чимало праць історико-культурної тематики. У художніх творах, літературознавчих працях, повідомленнях, статтях він розглядав окремі питання з історії України. М. Гоголь також був невтомним збирачем українських народних пісень, дум, історичних матеріалів. “Він плекав задум грандіозного історико-географічного опису під назвою «Земля і люди» і працював над створенням багатотомної «Історії Малоросії», – зазначає Н. Крутікова [9: 40]. На жаль, рукопис цієї праці не зберігся.

Зазначимо, що І. Франко і М. Гоголь були збирачами українського фольклору, тому в їх творах правдиві історичні факти тісно переплітаються з художнім домислом і народною творчістю.

У передмові до «Захара Беркута» І. Франко зазначає: “Повість історична – се не історія. Істориків ходять передовсім о вислідження правди, о констатування фактів, натомість повістяр користується тільки історичними фактами для своїх окремих артистичних цілей, для воплощення певної ідеї в певних живих, типових особах. Освідчення, характеристика, мотивування і групування фактів у історика і в повістяра зовсім відмінні: де історик оперує аргументами і логічними висновками, там повістяр мусить оперувати живими людьми, особами” [11: 7].

Письменники у своїх художніх творах прославляли героїчну боротьбу українського народу, волелюбні козацькі традиції. У поемах «На Святоюрській горі», «Великі роковини», оповіданні «Хмельницький і ворожити» завдяки історичним пісням та думам І. Франко правдиво відтворив образ Богдана Хмельницького, який очолив народні маси у боротьбі проти польської шляхти.

М. Гоголь у своїх історичних повістях «Страшна помста», «Тарас Бульба», незавершених повісті «Гетьман» приніс у російську літературу образи українського життя з героїчним минулим, мальовничими картинами природи, легендами та традиціями. У родині М. Гоголя пам’ятали про героїчну славу українського народу. Серед прадідів

письменника є ім'я Остапа-Андрія Гоголя-Яновського, який був відомим учасником визвольної боротьби XVII століття в Україні. В. Вересаєв у праці «Гоголь в житті», власне у першому розділі «Предки Гоголя», вказує, що його прадід по батьківській лінії Остап-Андрій Гоголь був досвідченим козацьким ватажком, полковником доби Хмельниччини [1: 16-21]. Отже, не випадково у повісті «Тарас Бульба» синів Тараса звали Остап і Андрій.

Найвидатнішими історичними творами І. Франка та М. Гоголя є повісті «Захар Беркут» і «Тарас Бульба». Обидва письменники через зображення героїчного минулого намагалися сформувати людську гідність, зосередити увагу своїх сучасників на необхідності глибокого осмислення основ гуманізму та справедливості. Письменники намагалися передати «дух епохи», а не просто зобразити суху історичну дійсність. На нашу думку, влучними є слова С. Нахліка: «Своєю ідейно-художньою спрямованістю повість І. Франка пов'язана передусім із слов'янським культурним світом. Виражене в цьому творі протиставлення героїко-історичної минувшини дріб'язковій у почуттях і діяннях дійсності XIX ст. з метою зміни останньої – це прикметна риса не тільки українського романтизму, а й усього «слов'янського відродження». Назване протиставлення характерне і для повісті М. Гоголя «Тарас Бульба», тісно пов'язаною з історією та культурою України» [5: 253].

Деякі риси аналізованих творів є близькими до вальтер-скоттівських традицій. У повістях спостерігаємо поєднання історичних фактів із художнім вимислом; поєднання двох сюжетних ліній – історичної та любовної; закохані належать до ворогуючих таборів (Максим – Мирослава; Андрій – польська панночка); історичні особи (Петя, Бурунда) та вигадані персонажі (Захар Беркут, Тарас Бульба); показ історії через долі окремих людей.

Переплетення історичних фактів із художнім домислом надає твору особливого забарвлення та допомагає автору яскравіше описати події, тому в творах письменників знаходимо деякі неточності стосовно реальних дат і хронології подій.

У «Захарі Беркуті» автор дотримується історичної правди у зображенні монгольської навали, очоленої Пегою і Бурундою. І. Франко на початку твору вказує: «Було се 1241 року. Весна стояла в тухольських горах» [11: 10]. Проте, І. Крип'якевич зазначає, що грізний Бурундай у 1259-1260 рр. зруйнував і спалив Володимир, Луцьк, Крем'янець, Львів та інші міста [8: 78]. Отже, події у повісті відбувалися раніше, ніж вказує історик. Реалістично змалював письменник образи монгольських ватажків: «Петя був чоловічок літ коло сорока, тип монгола: невеличкий, повертливий, з хитро мигаючими, малими, мов мишачими, очима» [11: 77]. Іншу статуру мав Бурунда: «мужчина величезного зросту й геркулесової будови тіла, з лицем темно-оливкової барви, одітий у шкіру степового тигра, що все разом аж надто виразно свідчило про його походження з туркоманського племені» [11: 79].

Із «Історії України» ми дізнаємося: «В бою над річкою Калкою 1224 українські війська спершу перемогли татар, але пізніше, через недостачу єдності у проводі, були розгромлені. Кілька князів дісталися у полон, і татари покарали їх жорстокою смертю» [8: 71]. Для глибшого розкриття образу зрадника-боярина, І. Франко вводить цей історичний епізод у повість, описує перехід Тугар Вовка на бік татар і допомогу їм у битві над річкою Калкою.

М. Гоголь у «Тарасі Бульбі» також відхилився від хронології подій. На початку твору автор вказує на те, що Бульба «Это был один из тех характеров, которые могли возникнуть только в тяжелый XV век на полукочующем углу Европы...» [3: 33]. Далі мова

йде про повстання під проводом Павлюка й Остряниці, яке відбулося у 30-х роках XVII століття. “Хоч тут і не згадується імені Павлюка, але весь хід подій повстання, описаних у перших розділах «Тараса Бульби», до загибелі Остапа, майже співпадає зі справжніми подіями історичного повстання 1637 р. Правда у Гоголя події розгортаються біля Дубна, а події 1637 р. – на лівобережжі. Керівники повстання Кизим та його відважний син Кизименко були захоплені в полон і страчені. Це співпадає загалом з обставинами трагічної загибелі Остапа і Тараса в повісті Гоголя”, – слушно зауважує Л. Коваленко [7: 38]. Отже, метою письменників не було з хронологічною точністю передати історичні події, а хudoжно правдиво зобразити характери та настрої людей, які жили в ту чи ту епоху.

У «Страшній помсті» та «Тарасі Бульбі» М. Гоголь звертає увагу читачів і на історію освіти в Україні. У творах подається короткий опис Київської бурси та академії. Автор яскраво описав навчальні заклади та учнів, що здобували там освіту. Вводячи у твір розповідь про синів Тараса Бульби, М. Гоголь зазначає: “Они были отданы по двенадцатому году в Киевскую академию, потому, что все почетные сановники тогдашнего времени считали необходимою дать воспитание своим детям, хотя это делалось с тем, чтобы после совершенно позабыть его” [3: 40].

Для повістей «Захар Беркут» і «Тарас Бульба» характерною є не історичність головних персонажів. Захар Беркут, його син Максим, Тугар Вовк, дочка боярина Мирослава у повісті І. Франка не мали історичних прототипів. Як стверджує історик І. Крип'якевич, вільне населення сіл Галицько-Волинської держави мало самоуправу під проводом «старців» [8: 75]. Проте, тухольського «старця» Захара Беркута І. Франко вигадав і наділив його мудрістю провідника, що дбав про свій народ: “Високий ростом, поважний поставою, строгий лицем, багатий досвідом життя й знанням людей та обставин, Захар Беркут був правдивим образом тих давніх патріархів, батьків і провідників цілого народу, про яких говорять нам тисячолітні пісні та перекази” [11: 39].

У повісті М. Гоголя персонажі Тарас Бульба, Остап, Андрій не були історичними постатями, проте у цих героях письменник утілює усі найяскравіші риси воїнів-захисників вітчизни. Головний герой повісті – Тарас Бульба був типовим образом козацького ватажка. У ґрунтовній історичній розвідці «Взгляд на составление Малоросии» автор описує умови становлення Запорізької Січі. На зuboжілій землі внаслідок постійних набігів татар і турків утворився могутній, войовничий народ, який завдяки своїй єдності міг дати належну відсіч своїм ворогам. Кожен міг пристати до цього товариства, але неодмінною умовою було прийняти грецьку релігію. Козаки здійснювали набіги, грабували турків і татар, а потім пиячили і веселилися до наступного нападу. Проте головною метою їх було воювати з невірними та зберегти чистоту своєї віри [2: 55-56]. М. Гоголь у зображенні Запорізької Січі, козаків та їх побуту притримувався історичної достовірності. Хоча письменник і описував їх опoетизовано, проте не оминав негативних боків: “Вся Сечь представляла необыкновенное явление. Это было какое-то бесперывное пиршество, бал, начавшийся шумно и потерявший конец свой... Нередко происходила ссора у куреней с куренями. В таком случае дело тот же час доходило до драки” [3: 50-52]. В окремих епізодах опису запорізьких козаків М. Гоголь все-таки ідеалізує події, людей, відступає від дійсності.

Обидва письменники зверталися до народної творчості. Для створення «Тараса Бульби» М. Гоголь використовував епічну народну поезію, історичні пісні та думи, які да-

вали йому чимало яскравих народних образів. Автор користувався різноманітними історичними матеріалами. Письменник був добре ознайомлений з літописами, знав наукові праці з історії України. Серед інших праць він виділяв «Історію Русов», з якої взяв низку фактичних відомостей, деякі деталі запорозького побуту брав з «Опису України» Боплана та «Історії о казаках запорожцях» Мишецького. Проте більшість літописних джерел М. Гоголя не влаштувала і він звернувся до народних пісень та дум, як до невичерпного джерела народних подвигів [9: 53].

А. Карпенко наголошує на тому, що епічна характеристика Мосія Шила, введена письменником як своєрідна ремінісценція в одному з кульмінаційних моментів повісті, є авторським варіантом думи «Про Самійла Кішку». Дума «Про Івася Удовиченка Коновченка» слугувала основою для опису підготовки, зібрання та виступу запорожців у визвольний похід. Історичні пісні «Про Саву Чалого», «Відступника Тетеренка» і «Вбивство Тетеренка» визначили в «Тарасі Бульбі» драматичну колізію зради Андрія і суворого вироку батька-патріота над зрадником-сином. Народна пісня «Про вихід на лінію» відобразилася в авторському відступі ліро-епічного зображення «безвідрадної материнської скорботи» за загиблим сином-козаком [6: 65].

І. Франко в основу твору поклав відому в Галичині та на Закарпатті легенду про те, як тухольська громада потопила монгольське військо. У фольклорних традиціях автор змальовує характери героїв: з одного боку він показує позитивні риси (Захар Беркут, Максим, Мирослава), а з іншого – негативні (Тугар Вовк). Для втілення добра і зла І. Франко використовував народнопоетичні засоби. Як і в легендах, піснях, думах, переказах, зло письменник розкриває через самохарактеристику героїв, їх вчинки. Добро ж возвеличується, йому допомагають сили природи. У боротьбі проти монголів тухольцям допомагають затопити долину, сили природи. Захар Беркут так говорить про дощ, що випав у горах: “Сеї ночі ще ми пустимо на них нашого союзника, що проти нього ніяка людська сила не встоїть, будь вона й десять раз сильша від монгольської” [11: 125-126]. Відомий дослідник франкової творчості О. Дей зазначає: “Франкові поетичні зарисовки ... Мирослави у повісті «Захар Беркут» («хто раз бачив її, чув її мову – той довіку не міг забути її лица, її ходи, її голосу»; в неї «стрункий жіночий стан»; вона «червоніє, наче рож») ... відзначаються типовими для народної творчості і традиційними для української літератури XIX століття рисами” [4: 27].

У творах письменників є персонажі, доблесна вдача яких є зразком для наслідування. Мудрість, сміливість, відданість Батьківщині, людям характеризують Захара Беркута, Тараса Бульбу, Остапа, Максима, Мирославу.

Змальовуючи героїчні характери, письменники вдаються і до гіперболізації. І. Франко так описував бій з монголами: “Тільки невеличка горстка найсильніших – п’ятеро їх було, – окруживши Максима, держалася ще просто, мов шпиль скали серед розгуканої заливи. Три приступи монголів відбила вже та горстка, стоячи на горі трупів, мов на башті; вже мечі й топори в руках героїв затупилися, одіж їх, руки й лица скрізь заплили кров’ю, – але все ще рідко і виразно відзивався голос Максима, що загірав товаришів до оборони” [11: 97].

М. Гоголь також наділив запорожців чималою силою та відвагою: “А на Остапа уже наскочило вдруг шестеро; но не в добрый час, видно, наскочило: с одного полетела голо-

ва, другой перевернувся, оступившись; угодило копьём в ребро третьего; четвертый был поотважней, уклонился головой от пули, и попала в конскую грудь горячая пуля, – вздыбился бешеный конь, грянулся о землю и задавил под собой всадника” [3: 122].

Для творів письменники брали факти реального життя, тому художній світ завжди, тією чи тією мірою, нагадує реальний. Відповідно до ідеї та авторського задуму, які письменники прагнули передати читачам, відбувалося і перетворення художнього простору у творі.

Отже, М. Гоголь та І. Франко використовували історичні факти для написання своїх повістей, проте їх метою не був опис історичних подій та подання точних дат. Письменники майстерно зображали події. У більшості епізодів художня правда переважала історичну, завдяки чому твори набули виразності. Вони досягли поставленої мети: їх твори сприяли популяризації героїчного минулого українського народу серед широких читацьких кіл як на Батьківщині, так і за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вересаев В. Гоголь в жизни / В. Вересаев. – Харьков : Прапор, 1990. – 678 с.
2. Гоголь Н. В. Тарас Бульба / Н. В. Гоголь // Собрание сочинений : в 8 т. – Т. 7 : Взгляд на составление Малоросии / [ред. тома В.Р. Щербины]. – М. : Издательство «Правда», 1984. – 527 с.
3. Гоголь Н. В. Тарас Бульба / Н. В. Гоголь // Собрание сочинений : в 8 т. – Т. 2 : Миргород / [ред. тома В.М. Гуминский]. – М. : Издательство «Правда», 1984. – 317 с.
4. Дей О. Иван Франко і народна творчість / Олексій Дей. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1955. – 297 с.
5. Иван Франко і світова культура: матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11-15 вересня 1986 р.) : у 3 кн. / упоряд. Б.З. Якимович; ред. кол. І.І. Лукінов, М. В. Брик, Г.Д. Вервес та ін. – К. : Наукова думка, 1989. – 582 с.
6. Карпенко А. Народные истоки эпического стиля исторических повестей Н.В. Гоголя / А. Карпенко. – Черновцы, 1961. – 79 с.
7. Коваленко Л.А. Микола Васильович Гоголь – історик України / Л.А. Коваленко. – Кам’янець-Подільський. – 1965. – 43 с.
8. Крип’якевич І.П. Історія України / І.П. Крип’якевич / відп. редактори Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович. – Львів : Світ, 1990. – 520 с.
9. Крутікова Н.Є. Микола Васильович Гоголь / Н. Є. Крутікова. – К. : Держлітвидав України, 1952. – 155 с.
10. Кудрявцев М.Г. Нариси з історії української літератури і компаративістики / Михайло Кудрявцев. – Кам’янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2007. – Вип. 1. – 368 с.
11. Франко І. Захар Беркут / Иван Якович Франко // Зібрання творів : у 50 т. – Т. 16 : Повісті та оповідання (1882-1887) / [упоряд. і комент. Ф.П. Погребенника; ред. тому О.Є. Засенко]. – К. : Наукова думка, 1978. – 510 с.